

AUTOREFERAT

przedstawiający opis działalności,
dorobku i osiągnięć naukowych

dr Sławomir Kalinowski

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Wydział Ekonomiczno-Społeczny
Katedra Ekonomii

Poznań 2015

Spis treści

1. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania	3
2. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych	3
3. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.)	3
a. Tytuł osiągnięcia naukowego, autor, rok wydania, nazwa wydawnictwa	3
b. Omówienie celu naukowego ww. pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania	4
4. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych	17
a. Problematyka badawcza	17
b. Statystyka publikacji	22
c. Uczestnictwo w projektach badawczych	22
d. Nagrody i osiągnięcia za działalność naukową	23
e. Udział w konferencjach	23
5. Działalność dydaktyczna oraz popularyzatorska	24
6. Działalność organizacyjna	25
7. Współpraca międzynarodowa i zagraniczne wyjazdy studyjne	25
8. Inne	26

1. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania

Stopień naukowy doktora w zakresie nauk ekonomicznych uzyskałem 29 września 2006 roku, decyzją Rady Wydziału Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej Akademii Rolniczej w Szczecinie (obecnie Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie).

Tytuł rozprawy doktorskiej: *Czynniki determinujące poziom ubóstwa na obszarach wiejskich Wielkopolski*.

Promotor: prof. dr hab. Władysława Łuczka-Bakuła, recenzenci: prof. dr hab. Józef Orczyk (Akademia Ekonomiczna w Poznaniu – obecnie Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu), prof. Marek Kłodziński (Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN).

Dyplom ukończenia studiów wyższych na kierunku Ekonomia o specjalności ekonomika gospodarki żywnościowej otrzymałem w 2002 roku na Wydziale Rolniczym Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu (obecnie Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu).

Tytuł pracy: *Polityka państwa wobec wsi i rolnictwa – analiza na podstawie ważniejszych dokumentów rządowych i partyjnych*.

Promotor: prof. dr hab. Walenty Poczta, recenzent: prof. dr hab. Zdzisław W. Puślecki.

Uzyskałem również dyplomy ukończenia studiów podyplomowych: Studium Marketingowego Zarządzania Przedsiębiorstwem (Agencja Rozwoju Gospodarczego, 2004), Studium Zarządzania Zasobami Ludzkimi (Agencja Rozwoju Gospodarczego, 2005), a także dyplom ukończenia Studium Przygotowania Pedagogicznego (Akademia Rolnicza im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, 2000).

2. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych

Od początku pracy naukowej jestem związany z Katedrą Ekonomii na Wydziale Ekonomiczno-Społecznym Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu (d. Akademia Rolnicza im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu). Od 01.10.2002. do 30.09.2006. byłem doktorantem studiów stacjonarnych, a następnie od 01.10.2006. do 30.09.2007. byłem zatrudniony na etacie asystenta. Od 01.10.2007. do chwili obecnej jestem zatrudniony na stanowisku adiunkta.

3. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.)

a. Tytuł osiągnięcia naukowego, autor, rok wydania, nazwa wydawnictwa

Osiągnięciem naukowym w myśl art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.) jest monografia: **Poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach**, autor: Sławomir Kalinowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015, ISBN 978-83-01-

18220-5, ss. 303. Koncepcja oraz wykonanie wskazanej monografii jest moim autorskim, samodzielnym wkładem do nauki.

Książka jest efektem badań przeprowadzonych w ramach projektu badawczego NCN nr 2011/01/B/HS5/01034 „*Poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach*”. Publikacja ta stanowi kolejny etap w rozpoznawaniu problematyki zjawisk społeczno-ekonomicznych determinujących warunki życia ludności, w tym sytuacji społeczno-ekonomicznej ludności wiejskiej o niepewnych dochodach, ze szczególnym uwzględnieniem czynników determinujących stopień zaspokojenia oraz deprivacji potrzeb.

b. Omówienie celu naukowego ww. pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

Istotnym przedmiotem zainteresowań nauk ekonomicznych jest problematyka poziomu życia. Zagadnienie to w ostatnich latach stało się przedmiotem zarówno analiz i badań naukowych, jak również ożywionej debaty publicznej. W teorii ekonomii zauważa się, że sfera podziału dóbr jest podatna na nierówności wynikające z braku jednoznacznych proaktywizacyjnych i wymiernych kryteriów wsparcia osób ubogich, braku narzędzi weryfikacji trafności kierowanej pomocy, a także niewystarczającej przejrzystości podejmowanych decyzji redystrybucji dóbr i środków pieniężnych. Sprzyja to niewystarczającemu zaspokojeniu potrzeb i pauperyzacji społeczeństwa. Prowadzone dyskusje naukowe wynikają ze znacznej ilości osób pozbawionych szans realizacji potrzeb na oczekiwanym poziomie, ekonomicznej bezsilności i marginalizacji niektórych grup społecznych.

Pojawianie się nowych grup defaworyzowanych na obszarach wiejskich skłoniło mnie do włączenia się w rozważania na temat sytuacji ludności wiejskiej i poszerzenia problematyki będącej dotychczasowym przedmiotem moich zainteresowań badawczych. Za istotną grupę uznałem ludność wiejską o niepewnych dochodach. Grupa ta pozbawiona jest stabilności ekonomicznej oraz stabilności zatrudnienia, co przejawia się bezpośrednio w wymiarze dochodowym, pośrednio zaś w jej sytuacji społeczno-ekonomicznej. W konsekwencji braku stabilności ludność ta doświadcza deprivacji potrzeb i niskiego poziomu życia. Również zmiany zachodzące na rynku pracy, w tym przechodzenie do atypowych form zatrudnienia, sprzyjają niepewności dochodów oraz zwiększaniu prawdopodobieństwa wykluczenia społecznego. Ze względu na istniejącą lukę badawczą i brak pogłębionych analiz naukowych podjąłem się rozpoznania sytuacji ekonomiczno-społecznej ludności wiejskiej o niepewnych dochodach. Za podjęciem badań przemawiały:

- pogłębiające się zjawisko niepewności związane z odchodzeniem od tradycyjnych do elastycznych form zatrudnienia,
- przechodzenia od rolniczych do pozarolniczych funkcji na obszarach wiejskich, a w efekcie coraz większego znaczenia grup utrzymujących się z działań pozarolniczych,
- duże zróżnicowanie poziomu życia w Polsce, a tym samym konieczność rozpoznania obszarów najbardziej zagrożonych ekskluzją społeczną,
- duże znaczenie społeczne badanego problemu,
- nierozpoznany obszar badawczy problemu społecznego,
- konieczność przeprojektowania dotychczasowej polityki socjalnej państwa,

- znaczenie aplikacyjne wyników badań dla kształtowania polityki społecznej.

Głównym celem przeprowadzonych badań była odpowiedź na pytanie: *jak niepewność dochodowa kształtuje poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach oraz w jakim stopniu znajduje ona odzwierciedlenie w hierarchii i strukturze potrzeb materialnych i niematerialnych*. Pogłębiona analiza pozwoliła zdiagnozować sytuację materialną gospodarstw domowych ludności wiejskiej o niepewnych dochodach oraz jej zmian, a także dokonać rozpoznania sposobów radzenia sobie z niekorzystną sytuacją. Oprócz szczegółowych informacji dotyczących samej ludności wiejskiej o niepewnych dochodach, ważnym aspektem badań było przedstawienie sytuacji respondentów na tle warunków funkcjonowania ich gospodarstw domowych. Analizę tę dokonano poprzez rozpoznanie poziomu życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach oraz determinantów kształtujących jej sytuację ekonomiczną i społeczną. Podstawę badań stanowiły odpowiedzi na pytania zawarte w standaryzowanym kwestionariuszu ankietowym, którym objęto 1067 mieszkańców obszarów wiejskich.

Podstawowa hipoteza badawcza zawierała się w stwierdzeniu, że *ludność wiejska o niepewnych dochodach jest zróżnicowana wewnątrznie*. W celu weryfikacji hipotezy dokonano oceny sytuacji dochodowej ludności wiejskiej o niepewnych dochodach (*rozdział III*), wielkości wydatków (*rozdział III*) oraz struktury konsumpcji (*rozdział IV*), a także określenia cech deskryptywnych frakcji zagrożonej niewystarczającym poziomem zaspokojenia potrzeb (wyznaczanych za pomocą linii ubóstwa) (*rozdział V*). Wskaźniki zasięgu ubóstwa zostały uzupełnione o jego głębokość, podatność oraz dotkliwość, a także wybrane monetarne i niemonetarne wskaźniki spójności społecznej, takie jak: kwintylowe zróżnicowania dochodów, wskaźnik Giniego i Theila, zagrożenie ubóstwem i inne. Dokonano również analizy kształtowania się poszczególnych wskaźników ekonomicznych związanych z poziomem życia. Ze względu na wieloaspektowość poziomu życia wprowadzono syntetyczny wskaźnik zaspokojenia potrzeb (SWZP), skonstruowany na podstawie mierników cząstkowych reprezentujących różne aspekty życia (*rozdział VI*).

W badaniach postawiłem następujące hipotezy cząstkowe:

- H1. Poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach jest zróżnicowany w zależności od cech społeczno-ekonomicznych;
- H2. Brak stabilnych dochodów głowy gospodarstwa domowego powiązany jest z niepewnością dochodów pozostałych członków tegoż gospodarstwa;
- H3. Wśród członków badanej grupy brakuje predylekcji do aktywnych działań na rynku pracy;
- H4. Dotkliwość ubóstwa oraz podatność na nie ma inny wymiar dla różnych typów gospodarstw domowych o niepewnych dochodach;
- H5. Obiektywne i subiektywne poczucie niskiego poziomu życia nie są tożsame, a ich konsekwencją jest dysonans poznawczy wśród respondentów.

Przedmiot moich analiz, jakim jest poziom życia, jest złożoną kategorią pojęciową. Ze względu na wielokryterialny charakter, oprócz aparatury pojęciowej oraz dorobku teoretycznego nauk ekonomicznych, wykorzystałem również dorobek naukowy innych dyscyplin badawczych. Stąd też bogata literatura przedmiotu (828 pozycji), która może stanowić przewodnik bibliograficzny dla kontynuatorów badań z tej problematyki.

Charakter oraz znaczny zasięg rozważań wpłynął na decyzję o strukturze monografii. Pierwszą część stanowi zarówno przegląd, jak i krytyczna analiza stanu badań nad poziomem

życia oraz kategoriami pokrewnymi, takimi jak ubóstwo, dobrobyt, warunki i jakość życia. W części tej oprócz wyjaśnienia kluczowych koncepcji poziomu życia oraz powiązania ich z innymi pojęciami socjo-ekonomicznymi, przedstawiono również zależności zachodzące między tytułową kategorią, a dochodami i konsumpcją. Przyjęto, że poziom życia odnosi się do poziomu bogactwa, przejawiającego się w zaspokojeniu potrzeb materialnych i niematerialnych będących konsekwencją możliwości ekonomicznych, dążeń i aspiracji jednostek. Sam poziom bogactwa powiązано z wielkością dochodów, ich trwałością (pewnością otrzymania) oraz możliwością nabywania dóbr zgodnie z potrzebami, a także zdolnością do uwalniania ze zobowiązań. Przyjąłem, że poziom bogactwa dialektycznie współwystępuje ze wskaźnikiem ubóstwa (obiektywnym, subiektywnym i relatywnym) oraz dysparytetem dochodów. Z kolei zaspokojenie potrzeb, mimo że jest konsekwencją wielkości dochodów, wynika również z behawioralnych aspektów zachowań ludzkich, faktycznego i postrzeganego statusu społecznego oraz ról pełnionych przez jednostki. Stanowi wypadkową celów możliwych do osiągnięcia oraz celów satysfakcjonujących wyznaczanych przez poszczególne jednostki. Przyjęta w pracy definicja poziomu życia jest niezwykle szeroka i złożona, co wynika z łączenia ze sobą zarówno cech mierzalnych, jak i niemierzalnych, obiektywnych, jak i subiektywnych, ilościowych, jak i jakościowych. Szeroki jej zakres pozwala przyjąć, że poziom życia powinien być określony za pomocą kilku komplementarnych wskaźników. Określenie go wyłącznie za pomocą jednego miernika powodowałoby uproszczenie obrazu jednostek i ich gospodarstw domowych. Każdy aspekt może być odzwierciedlony za pomocą innego indykatora, który uwzględnia część czynników składających się na wymiar materialny i niematerialny poziomu życia.

Istotnym elementem pierwszej części pracy było zdefiniowanie niepewności w koncepcjach badań naukowych, a następnie powiązanie jej z dochodami. Samą niepewność zdefiniowałem jako trudność w określeniu prawdopodobnego rezultatu, wynikającego z braku odpowiednich informacji badawczych. Powiązałem zatem niepewność z ogólną wątpliwością, wynikającą z braku możliwości przypisania prawdopodobieństwa jego wystąpienia. Definiując niepewność wykorzystałem między innymi podejścia F.H. Knighta (1921), I. Pfeffera (1956), A.H. Willeta (1901), K.J. Arrowa (1979), L. van Misesa (2007), czy też D. Hubbarda (2010). Z kolei niepewność dochodów zdefiniowałem za pomocą jej trzech aspektów: nieprzewidywalności, nieokreśloności i nieciągłości. Cechy te powodują, że nie istnieją obiektywne warunki do określenia prawdopodobieństw otrzymania wynagrodzenia lub innych dochodów. Nieprzewidywalność wynika z niemożliwości określenia, czy konsument w badanym okresie będzie miał jakąkolwiek pracę, a także jaki będzie jej wymiar. Wynika ze złożoności kategorii niepewne dochody oraz z niepełnej wiedzy o jednostce i jej otoczeniu (Haveman, Wolfe 1985; Lippman, McCall 1981). Nieokreśloność z kolei jest wynikiem atypowości formy zatrudnienia i źródła uzyskiwanych dochodów oraz wpływu wielu zmiennych, które są częściowo lub całkowicie niedefiniowalne. Trudności prześledzenia czynników wpływających na nieokreśloność wynikają z braku możliwości ich zbadania i określenia wpływu na niepewność. Nieciągłość zaś wynika z zatrudnienia (uzyskiwania dochodów) w krótkich okresach i sporadyczności samego wynagrodzenia. Elementy te powodują, że nie można z całą pewnością określić wielkości prawdopodobieństwa otrzymania dochodów w ciągu najbliższej możliwej do zaplanowania przyszłości, co wzmacnia poczucie zagrożenia sytuacji zarówno ekonomicznej, jak i społecznej. Tak szerokie podejście do niepewności dochodów pozwoliło zdefiniować ludność wiejską o niepewnych dochodach jako osoby utrzymujące się ze źródeł charakteryzujących się nieciągłością

i nieregularnością otrzymywanych wypłat, krótkoterminowością zatrudnienia, lub też atypowym charakterem pracy. W tym sensie można utożsamiać niepewność dochodów z pewną przypadkowością.

W koncepcji prowadzonych badań przyjąłem, że szczególne znaczenie dla niepewności ma wykonywana praca oraz jej forma. Uznałem, że miejsce pracy, w sytuacji wysokiego bezrobocia, stanowi istotny czynnik motywujący do poszukiwania pracy, co w konsekwencji może stanowić czynnik gwarantujący poprawę własnego poziomu życia. Z tego też względu sytuacja na rynku pracy jednostek stanowiła dla mnie podstawowy czynnik kształtujący poziom pewności dochodów. Sama konstrukcja myślowa „jednostki o niepewnych dochodach” służyła ukazaniu pewnej pejoratywności tego znaczenia. Niepewność bowiem stanowiła odzwierciedlenie zagrożenia odczuwanego przez jednostki w obliczu braku pracy, środków do życia, czy też sytuacji nowej i nieznannej. Konstrukcja ta jest antonimem przewidywalności dochodów, wyrażonej w stałości ich otrzymywania. Niepewność w tym kontekście stanowi zagrożenie dla prawidłowego funkcjonowania zarówno jednostki, jak i całej zbiorowości.

W kontekście późniejszych analiz empirycznych zdefiniowanie niepewności dochodów pozwoliło uświadomić uzewnętrznienie przyczyn niekorzystnej sytuacji ekonomicznej, które nie leżą bezpośrednio w jednostce, chociaż jednostka częściowo za nie odpowiada. Niepewność zatem jest konsekwencją czynników mających swe źródło w społecznej przestrzeni, a wpływ jednostek na nie jest niewielki. Zdaniem K.W. Frieske (2012, 31), jeśli praca na nietypowych warunkach jest niepewna i łączy się z utratą podmiotowości i świadomością nieprzewidywalności własnej sytuacji, to jednocześnie nie może stanowić swoistej gry z rynkiem pracy czy pracodawcą, w której możliwy jest awans, podwyżka lub umowa na czas nieokreślony. Można zatem przyjąć, że są to dwie przeciwstawne strony zjawiska *underemployment*.

Ważnym aspektem rozpatrywanej niepewności dochodów jest kontekst gry społecznej. Jego waga wynika z uświadomienia sobie źródeł niepewności, a następnie dokonania taksonomii. Za C. Tannertem, H.D. Elversem i B. Jandrigiem (2007, 892-896) można dokonać podziału na niepewność obiektywną i subiektywną, a w ich ramach na epistemologiczną i ontologiczną oraz etyczną i regulacyjną. Na tej podstawie przyjąłem, że niepewność epistemologiczna wiąże się z:

- brakiem wiedzy odnośnie możliwości podjęcia pracy legalnej,
- brakiem świadomości występowania możliwych alternatyw,
- nierozpoznaniami lokalnego rynku pracy,
- brakiem ofert pracy w formie nieelastycznej,
- luką informacyjną potrzebną do podjęcia pracy,
- niedopasowaniem do lokalnych wymagań rynku pracy.

Z kolei niepewność ontologiczna dochodów spowodowana jest komplikacją systemów społecznych oraz złożonością interakcji wewnętrznych i relacji zewnętrznych. Powoduje quasi-racjonalne decyzje jednostek odnośnie podejmowania pracy niezgodnej z aspiracjami i oczekiwaniami. W tym też kontekście można mówić o niepewności moralnej wynikającej z istnienia sytuacji mniejszego zła i podejmowania się jakiegokolwiek pracy, głównie o charakterze nielegalnym, lub częściowo nielegalnym, pozwalającej w krótkim okresie poprawić własną sytuacją materialną. Konsekwencją niepewności ontologicznej jest niepewność uregulowań, wynikająca

z trudności interpretacyjnych i prób obchodzenia przepisów w ten sposób, by osiągnąć oczekiwany efekt dochodowy, nawet wbrew zdrowemu rozsądkowi. W konsekwencji niepewność dochodów prowadzi do:

- nieoznaczoności sytuacji i problemów ludności wiejskiej o niepewnych dochodach,
- ograniczenia możliwości konsumpcyjnych i realizacji potrzeb,
- ograniczenia możliwości zaradczych,
- ograniczonej entropijności badanych jednostek,
- trudności adaptacyjnych do otoczenia,
- zagrożenia interesów grupy,
- braku antycypacji skutków podjętych decyzji.

Część dotyczącą teoretycznych aspektów niepewności zamyka niepewność w kontekście zatrudnienia. Dokonano w niej próby gradacji stosunków pracy w kontekście niepewności dochodów. Zawrócono uwagę, że czynnikiem łączącym niepewne formy pracy jest substandardowość, która sprzyja gorszej pozycji jednostek na rynku. Za pomocą pewnych uogólnień dokonałem zróżnicowania niepewności w ramach nietypowych form zatrudnienia. Przyjąłem, że stosunkowo największym poziomem pewności w ramach umów pracowniczych charakteryzują się osoby pracujące w niepełnym wymiarze czasu, najmniejszym zaś pracujący na wezwanie. Spośród wszystkich możliwych form zatrudnienia najmniejszą pewnością dochodów charakteryzuje się praca „na czarno”, traktowana jako szczególny przypadek pracy substandardowej, pozbawiającej pracownika jakichkolwiek praw. Biorąc pod uwagę specyfikę wiejskiego rynku pracy przyjęto, że zatrudnienie w ramach umów pracowniczych charakteryzuje się większą pewnością dochodów niż w ramach umów niepracowniczych.

Celem pierwszej części pracy był zarówno przegląd literatury przedmiotu, jak i interpretacja niejednoznacznych terminów, a w konsekwencji podjęcie dyskusji nad definicjami i próba ich uporządkowania.

Druga część pracy ma charakter empiryczny. Zaczyna się od ogólnej charakterystyki ludności wiejskiej o niepewnych dochodach. Oprócz doboru próby i metodologii badań, przedstawiono wybrane informacje badawcze w kontekście niepewności dochodów. W czterech kolejnych rozdziałach dokonałem szczegółowej analizy statystycznej poziomu życia. Omówiłem zróżnicowanie dochodów, wydatków i zaspokojenia potrzeb ludności wiejskiej o niepewnych dochodach, przedstawiłem indeksy ubóstwa, a na koniec przy wykorzystaniu syntetycznego wskaźnika zaspokojenia potrzeb (SWZP) dokonałem porównań aspektów obiektywnych z subiektywnymi poziomu życia. Jednym z ważniejszych elementów tej części pracy jest syntetyczny wskaźnik zaspokojenia potrzeb (SWZP), który umożliwia odpowiedź na pytanie *czy posiadane dobra, sposób gospodarowania pieniędzmi, stopień zaspokojenia potrzeb i ocena własnej sytuacji materialnej sprawia, że potrzeby są zaspakajane?* Odpowiedź na nie pozwala w sposób przybliżony określić sytuację respondentów wynikającą z oceny wybranych elementów sytuacji materialnej. Na ogólną ocenę składa się zarówno przeświadczenie respondentów o ich aktualnej sytuacji życiowej, jak i poczucie zmian realizacji potrzeb oraz odczucia dotyczące wykluczenia z konsumpcji wybranych dóbr i usług. Autorski zestaw pytań oraz zbiór wskaźników nawiązuje do badań nowozelandzkich oraz polskich (Jensen i in. 2003, Jensen i in. 2005, Słaby 2013). Zgodnie z zasadą istotności merytorycznej, jednoznaczności interpretacyjnej, relatywnie dużego zakresu pojemności wyczerpującego problematykę poziomu życia, reprezentatywności poszczególnych zmiennych, braku istotnej korelacji między zmiennymi,

możliwości relatywnego porównania informacji pomiędzy jednostkami stworzone zostało pięć grup pytań charakteryzujących wybrane obszary badawcze.

Budując syntetyczny wskaźnik zaspokojenia potrzeb stanąłem przed pytaniem, czy ma on stanowić sumę poszczególnych elementów cząstkowych określających zaspokojenia potrzeb, przy założeniu, że wszystkie zmienne mają takie samo znaczenie, czy też waga powinna zostać zróżnicowana. Mimo że każda z metod ma swoje wady i zalety, uznałem, że przypisanie ocen 0, gdy potrzeba nie jest zaspokajana, i 1, w sytuacji realizacji potrzeb, spowoduje, że zostanie pominięty stopień nasilenia niezaspokojenia potrzeb. W takiej sytuacji respondenci byliby traktowani tak samo, niezależnie, czy nie realizują ich w stopniu znacznym, czy tylko w niewielkim zakresie. Przyjąłem, że każda poprawa stopnia realizacji potrzeb będzie miała odzwierciedlenie we współczynniku. Chociaż przyjęte wagi nie faworyzują i nie deprecjonują żadnego z czynników, mają one charakter subiektywny. Zgodnie z wytycznymi J. Berbeki (2006), R.V. Horna (1980), J. Rutkowskiego (1984), przyjęty wskaźnik w optymalny sposób określa (nie)zaspokojenie potrzeb, uwzględniając różne aspekty deprivacji, zawiera ładunek wartościujący, pozwalający ocenić zmiany, jest ukierunkowany na zobrazowanie stopnia zaspokojenia potrzeb, z uwzględnieniem celów i efektów, obejmuje ogół potrzeb ludzkich w wymiarze materialnym i niematerialnym oraz wskazuje zjawiska bezpośrednio łączące się z potrzebami ludzkimi. Analiza rzetelności wykorzystująca 48 pozycji skali pozwoliła wyznaczyć współczynnik Alfa Cronbacha (wewnętrznej zgodności) na poziomie 0,847, a więc 84,7% zmienności wyniku sumarycznego jest zmiennością wyniku prawdziwego, to znaczy prawdziwej zmienności wśród respondentów ze względu na pojęcie wspólne wszystkim pozycjom.

Poszczególne rozdziały empiryczne oraz wyniki w nich przedstawione umożliwiły pozytywne zweryfikowanie założonych hipotez. Podstawowa hipoteza badawcza zawierała się w stwierdzeniu, że *ludność wiejska o niepewnych dochodach jest zróżnicowana wewnętrznie*. Świadczą o tym zarówno zróżnicowane wskaźniki zaspokojenia potrzeb (SWZP), jak i poziom oraz struktura dochodów i wydatków, a także zasięg, głębokość i dotkliwość ubóstwa. Na podstawie SWZP można zauważyć, że wśród badanej grupy są zarówno jednostki realizujące potrzeby w stopniu bardzo niskim lub niskim, jak i względnie wysokim, niemniej jednak cała grupa charakteryzuje się niekorzystną sytuacją społeczno-ekonomiczną. Na podstawie uzyskanych wyników dokonano rozróżnienia 6 kategorii stanów zaspokojenia potrzeb wynikającego z badanego wskaźnika. Rozkład liczby osób w poszczególnych kategoriach potwierdził niski stopień zaspokojenia potrzeb badanej grupy. Zaledwie 14% wszystkich respondentów zaspokajało większość z nich (60,5-75,0 punktów). Widoczny jest zanik skrajnych frakcji. Żaden respondent nie osiągnął wyniku bardzo dobrego (75,5-90,0 punktów), a tylko trzech osiągnęło wynik skrajnie niski (0-15,0 punktów). Ponad połowa respondentów osiągnęła wynik przeciętny (45,5-60,0 punktów), a co trzeci respondent osiągnął wynik niski lub niesatysfakcjonujący (15,5-30,0 i 30,5-45,0 punktów).

O zróżnicowaniu grupy badawczej świadczy również poziom i struktura wydatków, w tym w szczególności deklarowany udział wydatków na żywność. Mimo że przeciętny respondent wydaje 1/3 własnych dochodów na artykuły żywnościowe, to poziom ten różni się w zależności od cech demograficznych, położenia geograficznego, a także wykształcenia. Warto również zauważyć, że udział wydatków żywnościowych uzależniony jest od kwintyla dochodowego. W pierwszym wynoszą one blisko 40%, w ostatnim zaś nieco ponad 20%, co znajduje potwierdzenie w regule Engla. Wielkość i struktura wydatków wskazuje, że istnieje znaczna

grupa, która nie jest w stanie zaspokoić własnych potrzeb (nawet podstawowych), z drugiej zaś strony istnieją jednostki, które mogą sobie pozwolić na relatywnie swobodną egzystencję. Sytuacja ta prowadzi do pogłębiania się nierówności społecznych.

O zróżnicowaniu sytuacji życiowej respondentów świadczy również ocena zaspokojenia poszczególnych grup potrzeb. Na podstawie schematu ilości niezaspokojonych potrzeb oraz piramidy niezaspokojonych potrzeb można ocenić, że zróżnicowanie badanej grupy jest znaczne. Co dziesiąty ankietowany w badanym okresie nie zaspakajał co najmniej 6 z 9 wskazanych potrzeb, również co dziesiąty 4-5 potrzeb. Blisko połowa badanej grupy wskazała, że zaspakajała wszystkie potrzeby chociażby w stopniu podstawowym. W koncepcji badań nad niskim poziomem życia warto zauważyć, że ponad 7% ankietowanych nie mogło zaspokoić w wystarczającym stopniu potrzeb żywnościowych, a 12% potrzeb odzieżowych i obuwniczych. Wśród tej grupy należałoby szukać osób o najgorszej sytuacji życiowej. Ważne informacje świadczące o zróżnicowaniu ludności wiejskiej o niepewnych dochodach ukazują dane dotyczące wyposażenia w dobra trwałego użytkowania. Można zauważyć, że chociaż odsetek osób posiadających dobra trwałego użytku jest satysfakcjonujący, to sytuacja niektórych gospodarstw jest niekorzystna, a różnica w nasyceniu dobrami wynosi do 34,9 punktów procentowych.

Potwierdzenie w badaniach miały również hipotezy cząstkowe. Hipoteza 1 wskazywała, że *poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach jest zróżnicowany w zależności od cech społeczno-ekonomicznych*. Analiza poziomu i struktury dochodów, ich podobieństwa, zróżnicowania oraz koncentracji, wielkości i struktury wydatków oraz konsumpcji, hierarchizacji potrzeb konsumpcyjnych oraz stopnia ich zaspokojenia, agregatowych indeksów ubóstwa, w tym jego zasięgu, głębokości, dotkliwości i podatności, oraz syntetycznego wskaźnika zaspokojenia potrzeb pozwoliła zauważyć, że poziom życia w szczególności determinują: wielkość gospodarstwa domowego, wykształcenie głowy gospodarstwa domowego, wiek respondentów, miejsce zamieszkania oraz sytuacja na rynku pracy, w tym forma zatrudnienia. Jak wykazały badania w najmniejszym stopniu poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach uzależniony jest od płci, mimo że poszczególne mierniki wskazują na nieco lepszą sytuację mężczyzn.

Hipoteza 2 sygnalizowała, że *brak stabilnych dochodów głowy gospodarstwa domowego powiązany jest z niepewnością dochodów pozostałych członków tegoż gospodarstwa*. Załedwie w co piętnastym gospodarstwie domowym jeden z pozostałych jego członków miał pracę, którą można byłoby traktować w kategoriach pewności. Co piąty członek gospodarstwa domowego (wśród posiadających pracę) był zatrudniony w ramach umowy na czas określony, 7% posiadało własną działalność. Dodatkowo powszechny model jednego żywiciela rodziny sprawiał, że wyłącznie w co trzecim gospodarstwie domowym pracę miał więcej niż jeden jego członek. Zwykle głównym żywicielem rodziny jest mężczyzna, co potwierdza niezmiennosc ról społecznych ludności wiejskiej. Warto zwrócić uwagę, że poprawa struktury zatrudnienia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach oraz zwiększenie odsetka osób zatrudnionych na umowę o pracę stała jest możliwe wyłącznie w wyniku rozwoju alternatywnych źródeł dochodów i zwiększaniu różnorodności obszarów wiejskich. Zdominowana przez rolnictwo polska wieś utrudnia możliwość zdobywania miejsc pracy przez ludność pozarolniczą. Jednocześnie deficyt pozarolniczych miejsc pracy powoduje, że siła robocza obciąża gospodarstwa rolne, a to utrudnia modernizację wsi. Jednym z rozwiązań może być wzrost aktywności w tworzeniu

własnej przedsiębiorczości, jednak najważniejszą barierą jest relatywnie niski poziom kapitału ludzkiego. Gorzej wykształcona ludność wiejska nie stanowi czynnika zachęcającego potencjalnych inwestorów do lokowania działalności na wsi. Dodatkowo nieefektywne kanały dystrybucji oraz niski popyt na towary i usługi pozarolnicze powodują, że niewielka liczba mieszkańców jest skłonna do podjęcia się takich działań. Niechęć do własnej działalności jest efektem braku pomysłów (40,3%), braku poczucia sensu własnej inicjatywy (23,1%) i braku umiejętności (14,3%). Wobec niewystarczających możliwości generowania rozwoju przez ludność wiejską konieczne staje się pomoc państwa kreująca postawy proaktywne.

Warto zasygnalizować, że tworzenie nowych miejsc pracy poza rolnictwem motywowana względami ekonomicznymi może sprzyjać petryfikacji dotychczasowej struktury zatrudnienia i utrwalania tworzenia się nowych miejsc pracy w formach elastycznych. Jak wykazują rozważania A. Czyżewskiego (2007, 41-54), F. Kapusty (2008, 94), A. Biernat-Jarki (2004, 494-500), K. Pałki (2010, 167), czy J. Bańskiego (2001, 29-42) wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich jest trudny do zrealizowania i nie przekłada się na rzeczywistość.

Hipoteza 3 wskazywała, że *w badanej zbiorowości brakuje predylekcji do aktywnych działań na rynku pracy*. Ludność wiejska o niepewnych dochodach, pomimo niekorzystnej formy zatrudnienia lub też braku pracy, nie wyraża chęci do poszukiwania miejsc pracy charakteryzujących się większą stabilnością zatrudnienia. Brakuje jej świadomości konieczności podnoszenia jakości własnego kapitału. Zaledwie 29,8% wśród posiadających pracę i 37,3% wśród nieposiadających, aktywnie prowadzi działania zmierzające do uzyskania pracy cechującej się większą pewnością otrzymywania dochodów. Deklaracje poszukiwania pracy pokrywają się z brakiem gotowości do jej podjęcia. Blisko co czwarty bezrobotny respondent nie widzi możliwości natychmiastowego podjęcia pracy, nawet gdyby ją zaproponowano. Jedną z głównych przyczyn rezygnacji z poszukiwania pracy jest brak potrzeby. Co interesujące, zaledwie co czwarty ankietowany brał udział w jakichkolwiek działaniach aktywizujących poprawiających kwalifikacje zawodowe i podnoszących szanse na rynku pracy. Jest to zastanawiające, ponieważ blisko połowa ankietowanych zwraca uwagę, że aktywność i zaradność są najistotniejszymi cechami umożliwiającymi poprawę sytuacji ekonomicznej. Takie zachowanie może świadczyć o bierności badanej grupy i przyjmowaniu przez nią pasywnych postaw.

Wysoki odsetek osób świadomie rezygnujących z poszukiwania pracy skłania do postawienia pytania o przyczyny tego stanu. Najczęściej respondenci nie widzą potrzeby aktywnego poszukiwania pracy, uzasadniając, że to państwo powinno zatroszczyć się o obywatela, oferując mu pracę lub pomoc socjalną. Co istotne, roszczeniowość w tym zakresie nie pokrywa się z jakąkolwiek gotowością do świadczeń zwrotnych – 36,6% respondentów uznało, że pomoc powinna mieć charakter bezwarunkowy, co czwarty nie potrafił określić celowości takiego świadczenia. Dla co dziesiątego respondenta pomoc powinna się wiązać z koniecznością przekwalifikowania lub doksztalcenia, a dla co piątego z koniecznością wykonywania robót publicznych. Warto zwrócić uwagę na kilka przyczyn nieposzukiwania pracy. Pierwsza, wskazywana głównie przez kobiety, to „wykonywanie prac domowych”. Kobiety znacznie częściej niż mężczyźni rezygnują z pracy w obawie przed niemożnością pogodzenia jej z obowiązkami domowymi. Taka sytuacja, chociaż powszechna w całym kraju, szczególnie widoczna jest na wsi. Wpływa na nią nie tylko brak ośrodków przedszkolnych, które mogłyby przejąć część obowiązków domowych związanych z opieką nad dziećmi, ale przede wszystkim stereotypowe

podejście wskazujące na miejsce kobiety jako „gospodyni domowej”. Przyczyną nieposzukiwania pracy przez mężczyzn jest najczęściej wykonywanie pracy nierejestrowanej, osłabiającej motywację do szukania innych form pracy. Respondenci uzasadniają swoją bierność brakiem miejsc pracy im odpowiadających, odległością, którą musieliby pokonać do potencjalnego miejsca zatrudnienia powiązaną z niewielką mobilnością, oferowanym niskim wynagrodzeniem, brakiem perspektyw długoterminowego zatrudnienia, brakiem dostępu do informacji odnośnie możliwości zatrudnieniowych, czy też wysokimi kosztami poszukiwań. Według J. Orczyka (2005, 89-106) ważne są również ukryte bariery zatrudnienia, związane z małą elastycznością rynku pracy, relatywnie dużymi zasiłkami oraz wysokimi kosztami zatrudnienia. Czynniki te w połączeniu z anachroniczną strukturą zawodową mieszkańców wsi sprzyjają petryfikacji zacofania cywilizacyjnego.

Hipoteza 4 zwracała uwagę, że *dotkliwość ubóstwa oraz podatność na nie mają inny wymiar dla różnych typów gospodarstw domowych o niepewnych dochodach*. Oprócz cech społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych, zasięg, dotkliwość i podatność na ubóstwo zależą również od stosowanej metody wyznaczania frakcji ubogich mieszkańców wsi w Polsce. Przyjęta granica w istotny sposób wpływa na wielkość frakcji narażonej na deprywację potrzeb. Wykorzystując różnorodne linie ubóstwa można zauważyć, że jego wielkość kształtuje się na poziomie od 7,5% (w przypadku ubóstwa ustawowego i 40% mediany dochodów ekwiwalentnych) do 45,3% (dla minimum socjalnego). Warto podkreślić, że relatywnie niski poziom ubóstwa ustawowego jest konsekwencją niewielkiej kwoty wyznaczonej przez MPiPS. Do października 2011 roku granica wynosiła 351 zł na osobę w gospodarstwie wieloosobowym i 477 zł w przypadku gospodarstwa jednoosobowego. Od 1 października 2011 roku kwoty te wzrosły odpowiednio do 456 i 542 zł. Zasięg ubóstwa uzależniony jest od megaregionu. Najwyższy odsetek ludności wiejskiej o niepewnych dochodach zanotowano w megaregionie południowo-zachodnim (9,52%), najniższy zaś w centralnym (5,26%). Badania wskazują, że skrajna bieda jest sfeminizowana. W gospodarstwach domowych, w których kobieta jest głową rodziny ubóstwo skrajne występuje wśród 8,36% (ubóstwo ustawowe) i 12,89% (minimum egzystencji), wśród mężczyzn odpowiednio 6,57% i 9,34%. Co interesujące, wraz z wyższym progiem ubóstwa zróżnicowanie poziomu ubóstwa między płciami zanika, a w sytuacji zagrożenia ubóstwem (minimum socjalne) zależności te ulegają odwróceniu. Czynnikiem decydującym o ubóstwie jest również poziom wykształcenia. Co interesujące, najniższy odsetek osób zagrożonych biedą jest wśród osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym oraz, co było do przewidzenia, z wyższym wykształceniem. Niski odsetek w tych grupach nie dziwi, zważywszy na specyfikę wiejskiego rynku pracy i struktury wykształcenia. Z badań wynika, że ubóstwo dotyczy osób dopiero wchodzących na rynek pracy oraz ludności w wieku niemobilnym (ludność powyżej 45 roku życia). Na taką sytuację znaczący wpływ ma wysokie bezrobocie na obszarach wiejskich, które sprzyja większej możliwości wyboru pracowników, a w efekcie zaostrzonych zasad selekcji. Ograniczona chłonność powoduje, że preferowane są osoby młode, ale z pewnym doświadczeniem zawodowym (25-44 lata). Kolejnym czynnikiem, który w istotny sposób wpływa na rozróżnienie standardu materialnego jest liczebność gospodarstwa domowego. Zasięg ubóstwa zgodnie z oczekiwaniami był najniższy wśród gospodarstw dwuosobowych, najwyższy zaś wśród rodzin liczyh. Warto jednak zaznaczyć, że zasięg ubóstwa jest nie tyle konsekwencją ilości osób, co ilości osób zarobkujących. Jednak jak zauważono, członkowie

gospodarstw domowych o niepewnych dochodach, zwykle sami nie posiadają innych dochodów, dlatego też wzrost liczby osób sprzyja zwiększeniu zagrożenia ubóstwem.

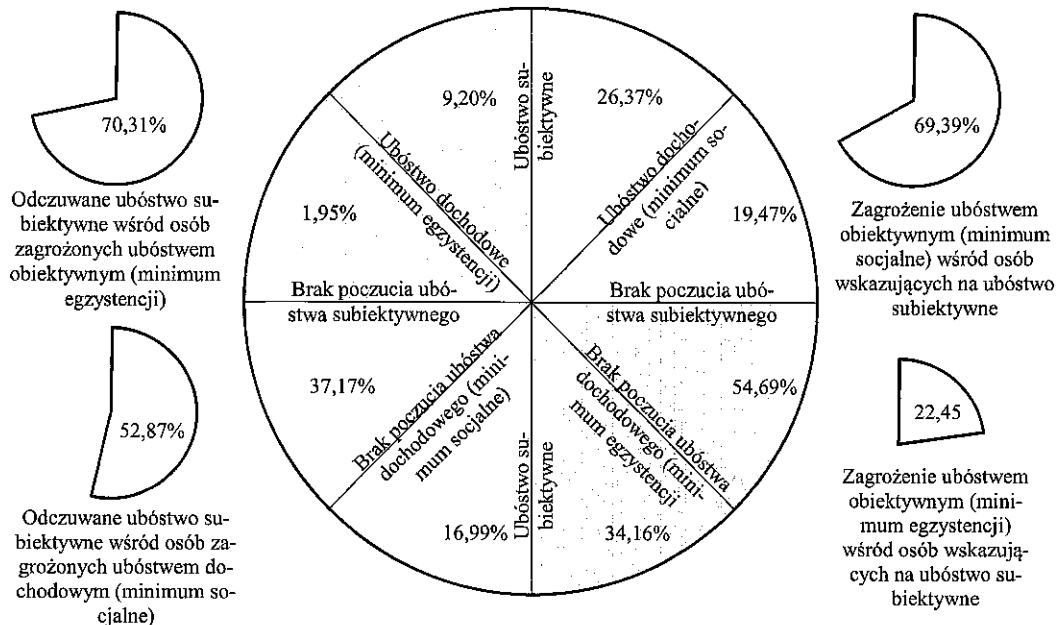
Głębokość ubóstwa mierzona wskaźnikami PGI oraz IGI, a także dotkliwość ubóstwa mierzona wskaźnikami PSI, Wattsa i Sena, pozwalają zauważyć, że kwoty likwidujące ubóstwo są zróżnicowane. Ta sama sytuacja dotyczy cech społeczno-ekonomicznych jednostek, które w istotny sposób wpływają na poziom niezbędnych środków likwidujących ubóstwo. Na podstawie badań można przyjąć, że ubóstwo nie jest głębokie, a niewielka pomoc mogłaby wpłynąć na znaczne obniżenie jego poziomu. Analiza podatności na ubóstwo potwierdza wyniki grup szczególnie narażonych na niski poziom zaspokojenia potrzeb.

Ostatnia hipoteza cząstkowa – H5 wskazywała, że *obiektywne i subiektywne poczucie niskiego poziomu życia nie są tożsame*. Analiza odpowiedzi dotyczących zaspokojenia potrzeb oraz przyjętych strategii adaptacyjnych pozwala potwierdzić również te przypuszczenia. Dychotomia odczuć subiektywnych z miernikami obiektywnymi przejawia się w dysonansie poznawczym wśród respondentów – paradoksie satysfakcji i dysonansie niezadowolenia. Wśród znacznej grupy ludności wiejskiej o niepewnych dochodach można zauważyć poczucie niezadowolenia z życia (warunków życia, sytuacji ekonomicznej gospodarstwa i kraju), pomimo względnie wysokiego poziomu zaspokojenia potrzeb. I na odwrót, część respondentów zmniejsza swoje oczekiwania, akceptując własną sytuację ekonomiczną, pomimo względnie niskiego poziomu zaspokojenia potrzeb.

Dychotomia pomiędzy obiektywnymi wskaźnikami, a subiektywnym poczuciem niskiego poziomu życia uzależniona jest od aspiracji społecznych, a wzorce spożycia i zachowania konsumpcyjne są rezultatem przenikania w ramach grup i pomiędzy nimi. Konsumpcja realizowana przez jednych jest uzależniona od poziomu i struktury spożycia innych. W tej sytuacji celem konsumpcji dla respondentów jest zmniejszenie relatywnego niezaspokojenia potrzeb w stosunku do osób i grup, które chcieliby naśladować. Ocena ta jest zatem pochodną stopnia realizacji własnych potrzeb i potrzeb realizowanych przez otoczenie. Tworzą się z jednej strony grupy aspiracyjne, do których konsument nie należy, jednak do nich aspiruje (położone wyżej w hierarchii społecznej), z drugiej zaś grupy dysocjacyjne, od których konsument chciałby się odróżnić (zwykle zajmujące niższą pozycję społeczną). Można przyjąć, że nabywanie i konsumpcja dóbr ma istotny wymiar społeczny i psychologiczny – jako środek ekspresji i jako szczególny komunikat. Poprzez przyjęte wzorce konsumpcji i zachowania na rynku jednostki wyrażają pozycję społeczną, swoją osobowość, kulturę, przekonania, wartości itp. (por. Antonides, van Raaij 2003, 85; Mathi, Saraswathi 2013, 1-7). Analiza zależności między ubóstwem subiektywnym, a ubóstwem dochodowym wyznaczanym za pomocą minimum egzystencji pozwala zauważyć, że trzech na czterech respondentów, których dochody pozwalają na zakwalifikowanie do grupy osób żyjących poniżej minimum egzystencji, jednocześnie odczuwa ubóstwo subiektywne; w przypadku osób żyjących poniżej minimum socjalnego odsetek ten wynosi 52,87%. Również wśród osób, które mają subiektywne poczucie upośledzenia potrzeb, dochody nie zawsze potwierdzają faktyczny brak środków. Co trzeci respondent, wskazujący na brak zaspokojenia potrzeb znajduje się powyżej minimum socjalnego, z kolei co piąty żyje poniżej minimum egzystencji. Analiza uzyskanych danych pozwala zauważyć, że w przypadku blisko co dziesiątego respondenta poczucie ubóstwa subiektywnego przekłada się na skrajne niezaspokojenie potrzeb (minimum egzystencji), z kolei dla co czwartego jest tożsame

z niedostatkiem (minimum socjalne) (wykres 1). Mimo że wymiarów obiektywnego i subiektywnego nie należy utożsamiać, z badań wynika, że rdzeń grupy jest ten sam.

Wykres 1. Koło relacji między ubóstwem obiektywnym (minimum socjalne i minimum egzystencji) a subiektywnym (SPL)

Źródło: S. Kalinowski, 2015, Poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach, WN PWN, Warszawa, s.179.

Analiza różnicowania wymiarów obiektywnego i subiektywnego pozwala zaobserwować dwa paradoksy, a mianowicie zjawiska umownie nazwane „dysonansem niezadowolenia” oraz „paradoksem satysfakcji”. Trudno jest jednoznacznie określić przyczyny tych dwóch spolaryzowanych rozbieżności. Nawiązując do badań W. Glatzera (1987, 178) można przyjąć, że część ludności wiejskiej o niepewnych dochodach, która wskazała względne zadowolenie z życia z jednoczesnym zaspokojeniem potrzeb na poziomie niskim lub niesatysfakcjonującym, próbuje dokonać pewnej kompensacji własnej sytuacji. W obawie przed stygmatyzacją osoby te wolą określić swoją sytuację jako pozytywną niż być traktowane jako bierni adresaci działań społecznych. Według R. Lister (2007, 140-146) wynika to z przekonania, że biedny jest utożsamiany z osobą leniwą, słabą, czy też bezbronną. Z kolei osoby o względnie wysokim stopniu zaspokojenia potrzeb mogą nie być zadowolone z życia ze względu na wyższy poziom aspiracji, krótki okres niedoborów konsumpcji, przeniesienie akcentu na wymiar niematerialny życia lub z przyczyn egzystencjalno-psychologicznych. Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt paradoksu satysfakcji, wynikający z zaadaptowania się do aktualnej sytuacji. Osoby, które przez dłuższy czas nie mogą zrealizować potrzeb na satysfakcjonującym poziomie, przyzwyczajają się do tego stanu, akceptując dane warunki. Można tę sytuację porównać z wyuczoną bezradnością, szerzej omówioną przez M.E.P. Seligmana (1994). Powstaje kolejne pytanie, co wpływa na taką sytuację? Można przyjąć, że bierna akceptacja ma głęboko zakorzenione przyczyny, jest efektem wzorców wyniesionych z domu, ale również nabytych w procesie socjalizacji. Część osób nie jest w stanie samodzielnie prawidłowo funkcjonować na rynku, a ich

nieumiejętność radzenia sobie z aktualną sytuacją sprzyja dalszym ograniczeniom i potęguje dysfunkcyjność.

To, że osoba nierealizująca potrzeb może być zadowolona z obecnych warunków w sytuacji niezadowolającego poziomu SWZP potwierdzają zależności zachodzące pomiędzy omawianym wskaźnikiem a poczuciem wystarczających warunków życia respondentów. Co czwarty respondent z grup o najniższym zaspokojeniu potrzeb uważa, że obecne warunki życia są dla niego wystarczające. Jednocześnie blisko co trzeci z grupy o przeciętnym zaspokojeniu potrzeb oraz co drugi z grupy o dobrym zaspokojeniu potrzeb nie podziela tej opinii. Wśród osób ze skrajnych grup pod względem poziomu realizacji potrzeb występują znaczne rozbieżności pomiędzy odsetkiem osób zadowolonych z warunków życia a zadowolonych z życia jako całości. Podczas gdy w pierwszej grupie niecałe 6% było zadowolonych z życia, a ponad 26% z warunków życia, w grupie ostatniej proporcje te były odwrotne – blisko 55% zadowolonych z życia, a tylko połowa z tej grupy zadowolona z warunków życia. Powstaje pytanie o przyczyny tak znacznych rozbieżności. Sytuację tę można wyjaśnić na gruncie teorii adaptacji i aspiracji. Pierwsza z nich może przybierać dwie formy – wymuszoną i naturalną. Adaptacja wymuszona prowadzi zazwyczaj do obniżonej akceptacji własnego życia, a naturalna zwykle nie zakłóca dotychczasowych ocen. Adaptacja łączy się z aspiracjami i wskazuje na skłonność do podwyższania sobie poprzeczki wraz z osiągnięciem założonych celów. Może to tłumaczyć stosunkowo niski poziom zadowolenia z warunków życia osób relatywnie zamożniejszych. Można przyjąć, że ludzie zamożni traktują swoją sytuację ekonomiczną jako naturalną i nie odczuwają, że jest ona szczególnie dobra. Swoją dobrobyt ekonomiczny porównują zwykle z osobami, których sytuacja jest korzystniejsza, a ich dążenia na ogół przekraczają aktualne możliwości, stąd też niższa ocena warunków życia. Korzystna sytuacja ekonomiczna nakręca aspiracje, więc osoby relatywnie bogatsze mogą odczuwać ciągły niedosyt. Powstaje pytanie o adaptację osób z dolnych grup SWZP. Z badań wynika, że sytuacja jest odwrotna niż w przypadku osób względnie zamożnych. Brak możliwości realizacji celów powoduje, że osoby te są bardziej skłonne do obniżania własnych aspiracji i akceptowania sytuacji ekonomicznej.

Podsumowując badania ludności wiejskiej o niepewnych dochodach należy wskazać na kilka dodatkowych cech deskryptywnych uzupełniających postawione hipotezy badawcze. Wśród nich najważniejsze to:

1. Przekroje statystyk opisowych wskazują, że ogólna sytuacja dochodowa ludności wiejskiej o niepewnych dochodach jest niekorzystna, niemniej jednak zróżnicowanie dochodów jest mniejsze niż w całym społeczeństwie, o czym świadczą zarówno wskaźniki Giniego i Theila, jak i współczynniki zróżnicowania decylowego i kwartyłowego dochodów. Warto jednak podkreślić, że nierówności dochodowe nie są jedynym czynnikiem świadczącym o niezaspokojeniu potrzeb, ważny jest również nierównomierny dostęp do dóbr i usług. Mimo niekorzystnych wskaźników świadczących o niskich dochodach niemal w całej grupie, blisko połowa ankietowanych nie zauważa różnicy pomiędzy sytuacją własnego gospodarstwa domowego a gospodarstw grup odniesienia. Niepokojący obraz daje odsetek osób (20,2%) twierdzących, że ich dochody są gorsze niż pozostałych członków społeczności, przy zaledwie 8,2% zauważających, że sytuacja jest korzystniejsza.
2. O niekorzystnej sytuacji ludności wiejskiej o niepewnych dochodach świadczy wysoki współczynnik wydatków na żywność, które stanowią 1/3 wszystkich wydatków. Dla porównania analogiczny wskaźnik dla całego społeczeństwa kształtuje się na poziomie 25,1%;

7,3% ogółu respondentów zwraca uwagę na bardzo złe lub niewystarczające zaspokojenie potrzeb żywnościowych. Wśród ostatniej grupy należałoby szukać osób o skrajnie niskim poziomie życia. Warto zwrócić uwagę, że zaspokojenie potrzeb żywnościowych niejednokrotnie powiązane jest z koniecznością rezygnacji lub z niewystarczającym zaspokojeniem innych grup potrzeb. Wysoka ranga i pozycja w hierarchii potrzeb żywnościowych, przy niskim poziomie wskazań potrzeb kulturalnych, edukacyjnych, zdrowotnych czy rekreacyjnych, wskazuje na niską zamożność badanej grupy. Potwierdzają to strategie rezygnacji z substytucji uszlachetniającej oraz ograniczania zakupu innych dóbr i usług. Należy jednak podkreślić, że poziom wydatków żywnościowych uzależniony jest od grupy dochodowej, co potwierdza duże zróżnicowanie badanej grupy. O niskim poziomie życia świadczy również niewielkie zainteresowanie potrzebami wyższego rzędu.

3. W badanych grupach rzadko występuje skumulowanie różnych wymiarów wykluczenia. Zaledwie kilku respondentów wskazało, że odczuwa wykluczenie zarówno w wymiarze materialnym, zatrudnieniowym, jak i społecznym. W największym stopniu ludność wiejska o niepewnych dochodach ma poczucie wykluczenia materialnego. Optymistyczne jednak jest to, że ponad połowa respondentów nie zaobserwowała u siebie symptomów ekskluzji.
4. W grupie o skrajnie niskim, niskim i niesatysfakcjonującym stopniu zaspokojenia potrzeb większość badanych respondentów ma poczucie, że ich sytuacja jest gorsza niż w innych gospodarstwach domowych. Potwierdzeniem degradacji potrzeb są niskie oceny ich zaspokojenia. W grupach przeciętnego i dobrego zaspokojenia potrzeb istnieje przekonanie, że ich sytuacja społeczno-ekonomiczna nie różni się znacząco od sytuacji innych gospodarstw domowych. Niewielki odsetek osób wskazuje, że ich sytuacja w porównaniu z otoczeniem jest lepsza, czy też znacznie lepsza niż w grupach odniesienia. Średnia ocena zaspokojenia potrzeb bieżących w grupie osób najuboższych kształtuje się na poziomie 3,2, podczas gdy wśród osób nieubogich wynosi 6,1 (w skali 0-7). Bez względu na stopień zaspokojenia potrzeb respondenci mieli poczucie nieadekwatności warunków społeczno-ekonomicznych własnego gospodarstwa domowego do wymagań.
5. Przeprowadzone badania potwierdzają opinię o wyuczonych bezradności wśród znacznej liczby osób w badanej grupie. Przyjmowanie postaw pasywnych i zachowawczych staje się narzędziem do stałego korzystania z pomocy państwa i otoczenia. Z badań wynika, że wśród części badanych kształtuje się postawa uchylania się od odpowiedzialności za własny los i powstawanie postaw roszczeniowych. Poczucie wykluczenia z obszaru zainteresowań środowisk opiniotwórczych powoduje, że grupa ta zamiast dążyć do poprawy własnej sytuacji, potęguje zachowania prowadzące do utrwalania się „kultury ubóstwa”.

We współczesnej literaturze ekonomicznej istnieje wiele opracowań dotyczących poziomu życia, jednak nadal problem ten nie został rozpoznany na wszystkich polach. Pomimo ciągłego postępu w rozwoju teorii ekonomii dobrobytu i ekonomii społecznej, nadal brakuje szerokich rozważań dotyczących ludności wiejskiej. Istniejące opracowania dotyczą ludności pracującej w rolnictwie, i głównie z tą aktywnością łączona jest współczesna wieś. W perspektywie procesów koncentracyjnych i wzmożonej konkurencyjności w rolnictwie oraz zmian struktury agrobiznesu, warunki życia ludności wiejskiej będą w coraz większym stopniu zdeteminowane możliwościami zatrudnienia poza rolnictwem. Tym samym można przyjąć, że praca w formach atypowych na obszarach wiejskich będzie w kolejnych latach zyskiwać na

znaczeniu, co wymusi dalsze badania omówionej przez mnie grupy. Opracowanie to da jednocześnie podstawę dla tworzenia programów przeciwdziałających upośledzeniu tej grupy i wykluczeniu poza pierwotny rynek pracy. Szeroko zastosowane metody statystyczne miały na celu zwrócenie uwagi na problematykę niskiego poziomu życia badanej grupy pod różnym kątem. Szeroka gama zastosowanego instrumentarium przyniosła korzyści empiryczne i metodyczne, a także pozwoliła ukazać wielowymiarowość badanego problemu. Mimo osiągniętego w pracy celu, zagadnienie to wymaga kolejnych analiz i dalszego poszukiwania rozwiązań oraz odpowiedzi na ciągle rodzące się pytania. Zaproponowany w pracy model SWZP, ze względu na swoją prostotę konstrukcyjną i łatwą interpretację wyników, może stworzyć ukierunkowane instrumenty prorozwojowe aktywizujące pozarolniczą ludność wiejską, ze szczególnym uwzględnieniem ludności wiejskiej o niepewnych dochodach. Tym samym praca ma zarówno charakter poznawczy, jak i użyteczny. Jej znaczenie aplikacyjne wynika z ukierunkowania na najbardziej efektywne instrumenty stymulujące aktywność ekonomiczną i poprawę poziomu życia zmarginalizowanej ludności wiejskiej.

Za recenzentami monografii mogę uznać, że „przedstawiona monografia istotnie poszerza wiedzę dotyczącą sytuacji ludności wiejskiej w Polsce, stanowi ważny wkład w badania nad determinantami i społecznymi konsekwencjami rozwarstwienia ekonomicznego badanej grupy. Zainteresowanie tą problematyką znajduje uzasadnienie zarówno ze względu na poszukiwanie paradygmatu umożliwiającego połączenie wzrostu gospodarczego z rozszerzaniem zbioru społeczności korzystającej z jego efektów, jak i pogłębiania udokumentowanej empirycznie wiedzy dotyczącej zakresu wykluczenia z racji ograniczeń materialnych”.

4. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

a. Problematyka badawcza

W głównym nurcie moich zainteresowań badawczych mieszczą się zagadnienia związane z obszarami wiejskimi oraz gospodarką żywnościową. Problematyka moich badań koncentruje się na analizie sytuacji ekonomicznej ludności wiejskiej oraz konkurencyjności sektora rolno-spożywczego. W mojej pracy naukowej można wyodrębnić trzy wiodące i wzajemnie uzupełniające się kierunki badań:

1. Sytuacja ekonomiczno-społeczna ludności wiejskiej, w tym w szczególności czynniki determinujące poziom życia oraz wielkość i strukturę ubóstwa na obszarach wiejskich;
2. Teoretyczne i praktyczne aspekty ekonomii społecznej i ekonomii dobrobytu;
3. Konkurencyjność sektora rolno-spożywczego, ze szczególnym uwzględnieniem przemysłu browarniczego oraz przetwórstwa owocowo-warzywnego.

Moje główne zainteresowania badawcze koncentrują się wokół sytuacji ekonomiczno-społecznej ludności, ze szczególnym uwzględnieniem sfery poziomu życia ludności wiejskiej oraz czynników determinujących wielkość i strukturę ubóstwa. Badania te można podzielić na dwa okresy. W pierwszym okresie badań podjąłem się analiz obszarów wiejskich głównie na terenie województwa wielkopolskiego. Efektem rozpoznania sytuacji mieszkańców wsi była książka *Ubóstwo ludności wiejskiej województwa wielkopolskiego*, napisana przy współpracy merytorycznej prof. dr hab. Władysławy Łuczki [załącznik nr 3, pozycja 1.11.], która w tym

okresie kształtowała moje zainteresowania badawcze, sprawując pieczę nad koncepcją i przebiegiem badań naukowych. Efektem badań obszarów wiejskich województwa wielkopolskiego były analizy wpływu rozmaitych czynników na kształtowanie się sytuacji ekonomicznej jej mieszkańców, w tym między innymi wykształcenia [1.8.], wybranych wskaźników wykluczenia społecznego [1.9.], dochodów i wydatków [1.10., 1.12.], kształtowania się bezrobocia wiejskiego [1.13.] oraz prób poszukiwania instrumentów przeciwdziałania wykluczeniu z rynku pracy [1.15.]. Ważną pozycją w tym okresie była publikacja określająca główne czynniki monetarne społecznego wykluczenia w nowych krajach UE, która stanowiła pierwsze próby wyjścia poza ramy obszarów wiejskich [1.14.]. Publikacje te były swoistego rodzaju rozpoznaniem tematyki poziomu życia i przyczyniły się do uściślenia zainteresowań badawczych realizowanych przez cały okres pracy naukowej. Drugi okres badań to konsekwentne rozszerzanie prowadzonej tematyki badawczej oraz poszukiwanie nowych grup zainteresowań. Początkowo badania koncentrowały się na ogóle ludności wiejskiej oraz innych grupach społecznych, w tym między innymi emerytach [1.4.], by w konsekwencji zająć się grupą szczególnie narażoną na wykluczenie, a mianowicie ludnością wiejską o niepewnych dochodach. Grupa ta stała się w ostatnich latach szczególnym podmiotem moich zainteresowań. Ich gorsza pozycja na rynku pracy, połączona z brakiem możliwości realizacji potrzeb na wystarczającym poziomie, oraz deprywacja potrzeb w wymiarach materialnym i niematerialnym spowodowała, że konsekwentnie rozpocząłem rozpoznawanie czynników prowadzących do upośledzenia tej grupy na rynku. Oprócz rozpoznania struktury ubóstwa i wybranych aspektów sytuacji ekonomicznej [1.3., 1.5.], zainteresowałem się wpływem aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej o niepewnych dochodach na ich pozycję ekonomiczną i społeczną [1.6., 1.7.], a także poczuciem satysfakcji z realizacji potrzeb [1.1.]. Badania nad niepewnością przyczyniły się do zwiększonego zainteresowania brakiem bezpieczeństwa socjalnego innych grup, w tym również wykluczonych mieszkańców Poznania [1.2.]. W ramach rozpoznania sytuacji ekonomiczno-społecznej ludności wiejskiej podjąłem się tematyki spożycia żywności przez badaną grupę, określenia roli kapitału społecznego w budowaniu konkurencyjności gospodarstw domowych, czy też wpływu cech społeczno-demograficznych na wielkość ubóstwa. Rozpoznanie tych dziedzin nie byłoby możliwe bez projektów badawczych realizowanych we współpracy z prof. dr hab. Władysławą Łuczka i prof. dr. hab. Józefem Orczykiem (w tym dwa finansowane ze środków MNiSW oraz NCN i dwa interdyscyplinarne, międzyuczelniane).

Ważnym obszarem moich badań jest ekonomia społeczna i ekonomia dobrobytu. W ramach prowadzonych badań nad teoretycznym i praktycznym aspektem tych poddziedzin ekonomii byłem jednym z inicjatorów powstania Międzyrodowiskowej Grupy Badawczej Margines Społeczny Poznań. Przeprowadzone badania pozwoliły stworzyć monografię wieloautorową *Życie na skraju – marginesy społeczne wielkiego miasta* [2.1.] dotyczącą sytuacji ekonomicznej i społecznej, a także obszarów ekskluzji/inkluzji mieszkańców Poznania, której byłem jednym z redaktorów. U źródeł tej publikacji leżała aspiracja do uczestnictwa w dialogu między dwiema rzeczywistościami: światem badań i światem praktyki, mimo świadomości horyzontu różnych znaczeń stosowanych w obu światach. O specyfice tej publikacji stanowi nie tylko horyzont znaczeń, ale przede wszystkim różne perspektywy podejścia: naukowego – o charakterze opisującym i poznawczym oraz praktycznego – o charakterze opisującym z aspiracją do zmiany rzeczywistości. W publikacji tej podjęta została próba dialogu między oboma światami, postrzegającymi rzeczywistość ludzi zmarginalizowanych, wykluczonych czy zagrożonych

marginalizacją/wykluczeniem, także próba poszukiwania definicji projektującej, która choć nie jest tak logicznie poprawna, jak definicja analityczna, może być przydatna zarówno dla teorii jak i praktyki, ponieważ jest próbą pełniejszego określenia badanego zjawiska. Główny problem badawczy zawierał się w pytaniu o strukturę i dynamikę zmian dotyczące tej części społeczności Poznania, która określana jest mianem marginesu społecznego. Zasadniczym celem badań była charakterystyka procesu marginalizacji wśród mieszkańców Poznania, co zakładało identyfikację marginesu społecznego, opis jego struktury i dynamiki zmian. Badania potwierdziły hipotetyczne założenie o narastaniu tego procesu i jego konsekwencji społecznych. Uzasadnienie znalazła hipoteza o występowaniu nie jednego, ale dwóch marginesów (strukturalnego i socjalnego) składających się na zjawisko marginesu społecznego. Oznacza to m.in., że w debacie nad sposobami określania marginalizacji uwzględniać należy nie tylko całe spectrum zmarginalizowanych kategorii społecznych, ale też mierzyć marginalizację także zjawiskami przestępczości, złodziejstwa, żebractwa, pracy na czarno (margines strukturalny) a nie tylko ubożeniem, biedą (margines socjalny).

W ramach tematyki dotyczącej ekonomii społecznej i ekonomii dobrobytu podjąłem dyskusję na temat znaczenia świadczeń pomocy społecznej dla beneficjentów MOPR [2.2.]. Postawione w artykule problemy pozwalają zauważyć, że należałoby się zastanowić nad gruntownymi zmianami w zasadach udzielania pomocy społecznej. Ludzie z zasady są bardziej zapobiegliwi i niezależni, a także rozwijają dobre nawyki, gdy są zmuszeni do samodzielnego podejmowania decyzji i troszczenia się o siebie. Stałe wspieranie przez innych powoduje nabywanie przez nich nawyku „łatwego zarobku”, przez co tracą niejednokrotnie umiejętności funkcjonowania w przestrzeni rynkowej. W artykule zwróciłem uwagę, że należałoby się zastanowić nad dotychczasowymi przepisami uprawniającymi do pomocy osobom o określonych, niskich dochodach. Przepis ten jest jednym z czynników zniechęcających do pracy. Powoduje, że beneficjentom pomocy nie opłaca się pracować za kwotę wyższą niż przewiduje rozporządzenie. Wolą zmniejszać ilość przepracowanych godzin niż utracić zasiłek. Mniejsza liczba godzin ma z kolei niekorzystne konsekwencje dla przyszłości. Pracownik zdobywa mniej umiejętności, a tym samym staje się mniej konkurencyjny na rynku, co powoduje przyszłą redukcję dochodów. W ten sposób tworzy się swoisty krąg nieefektywności.

Z kolei w monografii *Nieobecność społeczna. W poszukiwaniu sensów i znaczeń* pod redakcją Z. Galora i B. Goryńskiej-Bittner, podjąłem się próby określenia wpływu świadczeń społecznych na dezaktywizację ludności [2.5.]. Zauważyłem, że względnie wysokie zasiłki powodują wpadanie w pułapkę pomocy. Beneficjenci zniechęcają się do poszukiwania pracy, co wynika z rozminięcia się ich oczekiwań co do potencjalnych zarobków z proponowanym wynagrodzeniem. W artykule zwróciłem uwagę, że zasiłki zamiast pełnić funkcję kompensacyjną pełnią funkcję wynagrodzenia za "brak aktywności". Do podobnych wniosków doszedłem badając oczekiwania ubogich mieszkańców wsi w województwie wielkopolskim [2.7.]. Na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych zwróciłem uwagę, że bierność z zakresu pomocy społecznej okazują się mało skuteczne, a w opinii beneficjentów źle skierowane. Nadmierna opiekuńczość państwa osłabia aktywność ludności wiejskiej. W publikacji tej zwracam uwagę, że świadczenia powinny mieć charakter przejściowy, w przeciwnym wypadku mogą sprzyjać trwałemu przesunięciu do sfery pomocy społecznej.

W badaniach nad ekonomią społeczną poszukiwałem roli ekonomii społecznej w przeciwdziałaniu wykluczeniu w dobie globalizacji [2.4., 2.6.]. W przeprowadzonych analizach

zwróciłem uwagę na procesy zwiększania uczestnictwa obywateli w życiu gospodarczym i społecznym kraju. Mądra ekonomia społeczna nie powinna ograniczać się do świadczeń socjalnych i pogłębiania państwa opiekuńczego, a rzeczywistej pomocy dla instytucji pozarządowych, partnerstwa publiczno-prywatnego, czy też publiczno-społecznego w zamian za określone korzyści zwrotne. Prowadzone analizy pozwoliły sformułować wnioski, że ekonomia musi działać nie tylko dla zysku, ale z zyskiem rozumianym subiektywnie oraz na zasadzie solidarności i wzajemności przy wykorzystaniu narzędzi ekonomicznych. Wówczas nie będzie potrzeby redefiniowania pojęcia ekonomia i tworzenia dodatkowych dookreśleń. Można zatem przyjąć rolę ekonomii społecznej jako element procesu pogłębiania spójności społecznej, ograniczania marginalizacji społecznej oraz zapobiegania wykluczenia pewnych grup społecznych najbardziej narażonych na deprywację potrzeb.

Ważnym zagadnieniem ekonomii dobrobytu jest również problematyka bezpieczeństwa w wymiarze dochodów, pracy i przyszłości [2.3.]. Chociaż wymiary te nie stanowią o całej gamie niepewności, to ze względu na ich wpływ na inne sfery aktywności ludzkiej należy je potraktować za kluczowe. Szeroki katalog możliwych zagrożeń stabilności poziomu życia powoduje, że obszary te stają się niezwykle ważne w procesie badawczym. Istota tych zagadnień wynika z nierozdzielnych interesów państwa rozumianych jako poczucie bezpieczeństwa w wymiarze indywidualnym i zbiorowym.

Jednym z uzupełniających kierunków badań jest problematyka sektora rolno-spożywczego. Zagadnienia badawcze z tej dziedziny koncentrują się wokół konkurencyjności przemysłu browarniczego oraz sektora owocowo-warzywnego. W ramach pierwszej dziedziny we współpracy z prof. dr hab. Władysławą Łuczka oraz dr Joanną Smoluk-Sikorską podjąłem się poszukiwań czynników i przesłanek świadczących o globalizacji zachodzącej w przemyśle browarniczym [3.3., 3.4., 3.5.]. Zmianami przejawem globalizacji gospodarczej są sieci złożonych powiązań produkcyjnych. Przemysł ten charakteryzuje się wzajemną kooperacją, a także przejmowaniem przedsiębiorstw słabszych przez silniejsze oraz tworzeniem się „megamarketu”, z którego korzystają mieszkańcy wielu krajów. Na wszystkich kontynentach działają przedsiębiorstwa skupione wokół koncernów SabMiller, InBev, Anheuser-Busch, Heineken czy Carlsberg. Rezultatem procesów globalizacyjnych na świecie jest stałe poszerzanie się zasięgu wyrobów i marek, które ulegają ujednoczeniu, również ze względu na unifikację światowych gustów i preferencji. Zjawiskom tym sprzyja obniżanie kosztów transportu, rozwój telekomunikacji, wzrastające podobieństwo w systemach prawnych, ujednoczanie systemów zarządzania i przetwarzania danych. Wzajemne powiązania w przemyśle browarniczym prowadzą z jednej strony do wzrostu produkcji i konsumpcji piwa, z drugiej zaś strony do ciągłej rywalizacji o konsumenta.

Warto jednak zauważyć, że obok postępującej globalizacji sprzyjającej powstawaniu dużych korporacji transnarodowych skupiających lokalne browary, powstają i z każdym rokiem stają się coraz popularniejsze małe browary o niszowej ofercie. Ich wyróżnikiem staje się produkcja piw charakterystycznych, często o zasięgu lokalnym. Należą do nich również marki związane z browarami restauracyjnymi, posiadające w ofercie głównie piwa konsumowane w miejscu wytworzenia. Rozwój tego typu produkcji spowodował, że na jeden kraj UE przypada 120 browarów, jednak z reguły o niskiej pozycji rynkowej. Skupiają one niewielką część krajowej produkcji. Postępujący rozwój marek niszowych sprzyja powstawaniu nowych producentów, a także odtwarzaniu marek zlikwidowanych we wcześniejszych latach. Przejawem

swego rodzaju pozytywnego snobizmu stało się nabywanie piwa lokalnego, o specyficznym smaku, niepodlegającego masowej produkcji. Taki trend wykorzystują również browary globalne, reklamując swoje pozycje jako produkty regionalne.

W ramach konkurencyjności sektora rolno-spożywczego, we współpracy z dr Lidią Jabłońską-Porzuczek, dr Joanną Smoluk-Sikorską oraz dr Anną Zielińską-Chmielewską, zająłem się potencjałem konkurencyjnym przedsiębiorstw przetwórstwa owocowo-warzywnego [3.1., 3.2.]. Wspólnie prowadzone badania stanowiły część szerszych badań dotyczących strategii konkurencyjności przedsiębiorstw sektora owocowo-warzywnego z Wielkopolski. Przeprowadzone badania pozwoliły zauważyć, że zachodzące procesy gospodarcze wymuszają na przedsiębiorstwach osiąganie coraz wyższej konkurencyjności. Powstaje jednak pytanie, w którym obszarze poszczególne przedsiębiorstwa potrafią i są w stanie osiągnąć przewagę, a następnie wybranie tego, który pozwala budować swoją siłę rynkową. Analiza zgromadzonego materiału empirycznego wskazuje, że kadra zarządzająca przedsiębiorstwem zauważa najwyższe szanse w strategiach sterowania jakością, nie mniej ważną strategią jest specjalizacja produktowa i technologiczna oraz strategia zintegrowana. Istotnym problemem sektora owocowo-warzywnego jest próba osiągnięcia przewagi na kilku polach, co w efekcie nie prowadzi do oczekiwanego rezultatu. Firmy funkcjonujące na rynku powinny wybrać taki schemat postępowania, który pozwoli przetrwać w konkurencyjnym otoczeniu. Warto zauważyć, że duża rozpiętość działań przedsiębiorstw zmierzających do osiągnięcia przewagi rynkowej może być sygnałem braku rozpoznania dziedzin i potencjału firmy, a w efekcie ograniczyć skuteczne konkurowanie na rynku. Wysokie oceny własnej pozycji rynkowej w połączeniu z wiedzą odnośnie sytuacji przedsiębiorstw na rynku może świadczyć o przecenianiu własnej pozycji rynkowej i braku rozpoznania słabych i mocnych stron przedsiębiorstwa, a także szans i zagrożeń płynących z otoczenia.

Osiągnięcie przewagi konkurencyjnej oraz przyjęcie wybranej strategii jest warunkiem prawidłowego funkcjonowania przedsiębiorstwa. Uzyskanie przewagi w stosunku do pozostałych przedsiębiorstw sprzyja rozwojowi i wykorzystaniu potencjału przedsiębiorstwa. Z analiz wynika, że badane przedsiębiorstwa stosują szeroki wachlarz strategii, co zakłóca ich konkurencyjność. Jednocześnie przedsiębiorstwa te przybierają aktywne formy konkurowania na rynku. Przeprowadzone analizy pozwalają zauważyć, że w największym stopniu widzą one szanse w specjalizacji, innowacji i jakości produktu, a w najmniejszym w dyferencjacji, internalizacji i koncentracji produkcji. Jednocześnie kadra kierownicza zauważa trudności w dostępie do wykwalifikowanej siły roboczej. Badane przedsiębiorstwa, mimo że pozytywnie oceniają swoją przewagę rynkową, zbyt rzadko dążą do zmian polegających na implementacji innowacji i nowych technologii oraz ciągłym udoskonaleniu procesów, kreowaniu nowych potrzeb klientów, zaspakajaniu potrzeb nabywców przez bezpośrednią odpowiedź na potrzeby, optymalizację kosztów, natychmiastową reakcją na zmiany w regulacjach państwowych.

Badania prowadzone przeze mnie przyczyniają się do pogłębiania wiedzy na temat mechanizmów rozwoju sektora rolno-spożywczego i sytuacji społeczno-ekonomicznej ludności wiejskiej, a także rozwoju obszarów wiejskich. Stanowią element szerokich badań naukowych wyjaśniających skomplikowane procesy i zjawiska zachodzące na obszarach wiejskich i w gospodarce żywnościowej.

Prowadzone badania uzupełniające główny nurt badań można podzielić na dwie grupy. Pierwszą, w której jestem samodzielnym autorem większości artykułów i opracowań – ta problematyka sprowadza się głównie do określenia sytuacji ekonomiczno-społecznej ludności wiejskiej. Druga grupa obejmuje prace powstałe we współautorstwie. Dotyczą one przede wszystkim zagadnień konkurencyjności sektora rolno-spożywczego.

b. Statystyka publikacji

Udokumentowanym dorobkiem mojej dotychczasowej pracy naukowo-badawczej jest 91 opracowań, których łączna suma punktów obliczona według stosowanego przez MNiSW systemu oceny parametrycznej (stan na rok 2015) wyniosła 515 punktów (z tego po uzyskaniu stopnia doktora 458 punktów). Suma punktów po uwzględnieniu przelicznika udziałów wyniosła 408. Szczegółowy wykaz opublikowanych prac naukowych zawiera załącznik 2, w tabeli przedstawione zostało ich syntetyczne zestawienie.

Kategoria	Przed uzyskaniem stopnia doktora	Po uzyskaniu stopnia doktora	RAZEM
Oryginalne opublikowane naukowe prace twórcze			
W tym: monografie naukowe	-	2	2
Autorstwo rozdziałów w monografiach	2	16	18
Publikacje w materiałach konferencyjnych	-	2	2
Artykuły w czasopismach	7	43	50
Artykuły naukowe w czasopismach posiadających współczynnik Impact Factor	-	1	1
Artykuły w czasopismach popularnych	1	7	8
Redakcje monografii	-	1	1
Podręczniki dydaktyczne	-	1	1
Rozdziały w podręcznikach	-	3	3
Opracowania zbiorowe	-	1	1
Recenzje książek	-	1	1
Sprawozdania z konferencji	-	3	3
Razem	10	81	91

W ujęciu wskaźnikowym mój dorobek naukowo-badawczy przedstawia się następująco:

- Liczba publikacji naukowych w bazie Web of Science – 1
- Publish or Perish – 40
- Liczba cytowań publikacji naukowych według bazy Web of Science – 0
- Publish or Perish – 28
- Indeks Hirscha opublikowanych publikacji według bazy Web of Science – 0
- Publish or Perish – 3

c. Uczestnictwo w projektach badawczych

Podczas mojej pracy naukowej uczestniczyłem w realizacji pięciu projektów badawczych, w tym w jednym z nich pełniłem funkcję kierownika.

Wykaz projektów:

2006-2007 – **Interdyscyplinarny projekt badawczy o charakterze międzyuczelnianym** nr 2/88/WI/06/AE „Ubóstwo wśród ludności wiejskiej województwa wielkopolskiego” – główny wykonawca;

2007-2008 – **Interdyscyplinarny projekt badawczy o charakterze międzyuczelnianym** nr 1/088/WI/07/AE „Wykształcenie a poziom życia gospodarstw domowych na obszarach wiejskich Wielkopolski” – główny wykonawca;

2007-2008 – **Projekt badawczy MNiSW** nr N118 007 32/2784 „Ubóstwo ludności wiejskiej województwa wielkopolskiego” – główny wykonawca;

2011-2015 – **Projekt badawczy NCN** nr 2011/01/B/HS5/01034 „Poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach” – kierownik projektu badawczego

2012-2014 – **Projekt badawczy** „Międzyśrodowiskowa Grupa Badawcza Margines Społeczny Poznań” – sekretarz projektu.

W 2012 roku byłem **konsultantem wstępnego produktu finalnego w ramach projektu „Mam dziecko – Pracuję”** – Model współpracy sektorowej od wspierający godzenie życia zawodowego i prywatnego opartego o idee flexicurity – Fundacja Aktywności Lokalnej;

W 2013 roku zostałem zaproszony do **panelu eksperckiego** realizowanego na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa w ramach badania ewaluacyjnego dotyczącego działań „**Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej**” oraz „**Odnowa i rozwój wsi**” zawartych w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich;

W latach 2007-2008 byłem również **ekspertem w Narodowym Programie Foresight Polska 2020**.

d. Nagrody i osiągnięcia za działalność naukową

W latach 2006-20014 byłem pięciokrotnie wyróżniany nagrodą JM Rektora Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu. W 2008 roku III Zespołową Nagrodę JM Rektora za osiągnięcia naukowe udokumentowane publikacjami, w 2009 i 2011 roku otrzymałem II Zespołową Nagrodę JM Rektora za osiągnięcia naukowe udokumentowane publikacjami, zaś w 2012 i 2014 roku otrzymałem III Indywidualną Nagrodę JM Rektora za osiągnięcia naukowe udokumentowane publikacjami.

Niezwykle ważnym osiągnięciem było uzyskanie dwóch wyróżnień w 2014 roku – *Medalu Honorowego Zasłużonego dla Miasta i Gminy Grodzisk Wielkopolski* (uchwała Rady Miasta w Grodzisku Wielkopolskim z 25 czerwca 2014 roku) oraz *Odznakę Honorową za zasługi dla Województwa Wielkopolskiego* (uchwała Zarządu Województwa Wielkopolskiego z 23 maja 2014 roku (NR 4687/2014).

e. Udział w konferencjach

W latach 2006-2015 brałem aktywny udział w 38 konferencjach, wygłosiłem na nich 19 referatów i 3 wystąpienia w charakterze wykładów. Trzy konferencje miały miejsce za granicą

(Węgry, Niemcy, Litwa), dodatkowo jedna była w języku angielskim (Wrocław). Za duże wyróżnienie uważam zakwalifikowanie mojego referatu do wystąpienia na Konferencji w Berlinie, a także na sesji plenarnej XXXI Konferencji Polityków Społecznych.

Byłem też organizatorem 4 konferencji. Szczegółowy wykaz konferencji przedstawiłem w załączniku 2.

5. Działalność dydaktyczna oraz popularyzatorska

Podczas pracy dydaktycznej na stanowisku adiunkta kierowałem 20 ukończonymi pracami magisterskimi oraz 33 ukończonymi pracami licencjackimi na kierunku Ekonomia oraz Finanse i Rachunkowość. Obecnie sprawuję opiekę nad 2 studentami piszącymi prace magisterskie na kierunku Ekonomia oraz 6 studentami piszącymi prace licencjackie na kierunku Ekonomia oraz Finanse i Rachunkowość.

W trakcie pracy dydaktycznej byłem recenzentem 37 prac dyplomowych na kierunku Ekonomia oraz Finanse i Rachunkowość.

Jestem członkiem *Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnych i Agrobiznesu*, *Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego* oraz *Polskiego Towarzystwa Polityki Społecznej*.

W 2014 roku recenzowałem artykuły do czasopisma *Problemy Rolnictwa Światowego*.

Dotychczas prowadziłem zajęcia dydaktyczne z siedmiu przedmiotów, będąc za zgodą Rad Wydziałów ich kierownikiem: Mikroekonomii, Ekonomii Menedżerskiej, Ekonomii Społecznej, Ekonomii, Ekonomiki Sektora Publicznego, Wiedzy ekonomiczno-prawnej oraz Ekonomii i Zarządzania. Oceny uzyskiwane zarówno od studentów, jak i kierownika katedry każdorazowo były wysokie (powyżej 90% ocen bardzo dobrych w ankiecie studenckiej oraz ocena bardzo dobra od kierownika katedry).

Od 2011 roku czynnie działam w *Akademickim Forum Ekonomistów* Wydziału Ekonomiczno-Społecznego Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu. Byłem jednym z inicjatorów powstania tej nieformalnej organizacji akademickiej. AFE jest miejscem wymiany doświadczeń naukowych, a także recenzji wewnętrznych działań jego członków.

W ramach działalności dydaktycznej i promocji uczelni odbyłem szereg wykładów w liceach i gimnazjach na temat poziomu życia oraz bezrobocia, roli wykształcenia, umiejętności i kompetencji społecznych w budowaniu postaw funkcjonowania młodzieży w życiu gospodarczym, poruszania się na rynku pracy i poszukiwania satysfakcjonującej pracy.

Byłem również autorem 1 podręcznika naukowego do ekonomii menedżerskiej *Podstawowe problemy ekonomii menedżerskiej – ze zbiorem testów i zadań*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego, oraz autorem trzech rozdziałów w podręczniku do mikro- i makroekonomii - *Podstawy mikro- i makroekonomii. Problemy – testy – zadania*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.

W ramach działalności popularyzatorskiej byłem autorem ośmiu artykułów, trzech sprawozdań z konferencji naukowych oraz recenzji książki.

6. Działalność organizacyjna

Podczas mojej dziewięcioletniej pracy na Wydziale Ekonomiczno-Społecznym Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu czynnie uczestniczyłem w pracach organizacyjnych jako:

- Członek Rady Katedry Ekonomii (od 2006 roku)
- Członek Rady Wydziału Ekonomiczno-Społecznego (od 2014 roku)
- Członek kierunkowego zespołu ds. jakości kształcenia na kierunku Polityka Społeczna (od 2013 roku)
- Pełnomocnik Dziekana ds. praktyk studenckich na kierunku Ekonomia (od 2011)
- Członek Wydziałowej Komisji Rekrutacyjnej, Wydział Ekonomiczno-Społeczny Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu (2007-2012)
- Lider kierunku Polityka Społeczna (2011-2012)

W 2002 roku odbywałem staż w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi w Departamencie Finansów, uzupełniając podstawy wiedzy ekonomicznej, finansowej i społecznej o walory praktyczne.

W 2011 roku brałem czynny udział w przygotowaniu *Efektów kształcenia na kierunku Polityka Społeczna* na Wydziale Ekonomiczno-Społecznym zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wzszego.

Od 2014 roku jestem sekretarzem redakcji Wydawnictwa Naukowego *Societas Pars Mundi Publishing*. Od 2009 roku jestem członkiem komitetu redakcyjnego czasopisma *Liberté!*. W latach 2007-2008 pełniłem funkcję członka komitetu redakcyjnego czasopisma naukowego *Z warsztatu badawczego Katedry Nauk Społecznych*. W 2015 roku zostałem powołany do grona redakcji nowego czasopisma międzynarodowego *Forum Sociale*, którego wydawcą jest Uniwersytet Szczeciński.

Od 2004 roku współpracuję z *Fundacją Pomocy Wzajemnej „Barka”*, dzięki czemu miałem okazję poznać w praktyce zasady działania ekonomii społecznej, Centrów Integracji Społecznej, Zakładów Aktywności Zawodowej, a także uczestniczyć w projektach prowadzonych przez Fundację. Na prośbę studentów od kilku lat w ramach zajęć pozauczelnianych przygotowuję wyjazdy studyjne do ośrodków ekonomii społecznej Fundacji Pomocy Wzajemnej „Barka”. W okresie studiów byłem organizatorem szeregu akcji charytatywnych, byłem też jednym z pełnomocników *Polskiej Akcji Humanitarnej* w Poznaniu. Jako pełnomocnik organizowałem szereg akcji charytatywnych, w tym m.in. pomoc dla polskich dzieci na Litwie, pomoc osobom poszkodowanym w Sudanie, zbiórka wody i odzieży dla osób poszkodowanych w powodzi, cyklicznie organizowałem zbiórkę żywności dla osób potrzebujących.

7. Współpraca międzynarodowa i zagraniczne wyjazdy studyjne

Dobra znajomość języka rosyjskiego i angielskiego oraz zaangażowanie w demokratyczne przemiany na Ukrainie została dostrzeżona przez ekspertów Parlamentu Europejskiego. W

2004 roku jako przedstawiciel Grupy Parlamentarnej ALDE, z ramienia Parlamentu Europejskiego byłem obserwatorem powtórzonej drugiej tury wyborów prezydenckich na Ukrainie (Je-wpatoria na Krymie).

Na zaproszenie Posła do Parlamentu Europejskiego Jana Kułakowskiego w maju 2005 roku brałem udział w wyjeździe studyjnym połączonym z uczestnictwem w obradach Parlamentu Europejskiego oraz Komisji Zatrudnienia i Spraw Socjalnych.

W styczniu 2009 roku miałem okazję uczestniczyć w wyjeździe studyjnym do Berlina, w ramach projektu międzynarodowego *Modern Agriculture in Central Europe*. Wyjazd ten był połączony z konferencją naukową.

Na zaproszenie Komisji AGRI w czerwcu 2015 roku brałem udział w wyjeździe studyjnym do Brukseli. Oprócz uczestnictwa w obradach Komisji ds. Rolnictwa miałem okazję uczestniczyć w dyskusjach w Przedstawicielstwie Polski przy UE oraz Przedstawicielstwie Wielkopolski przy UE.

W sierpniu 2015 roku na zaproszenie Celal Bayar University w Manisie (Turcja), wziąłem udział w *Teaching Staff Mobility* w ramach *Programu Erasmus+*, prowadząc wykłady dla studentów i profesorów z miejscowego uniwersytetu. Tematyka wykładów obejmowała zarówno poziom życia ludności, w tym mieszkańców wsi, jak i sytuację ekonomiczną i społeczną mieszkańców Unii Europejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji mieszkańców Polski i Turcji. Efektem wyjazdu jest nawiązanie współpracy z Doç. Dr. Buğra ÖZER z Celal Bayar University oraz planowany wspólny projekt badawczy o charakterze międzynarodowym.

8. Inne

Od 15 lat jestem licencjonowanym instruktorem tańca ludowego. Ukończyłem Instruktorski Kurs Kwalifikacyjny z dziedziny tańca ludowego (Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Centrum Animacji Kultury, 2000). Od 1999 roku prowadzę Zespół Tańca Ludowego „Cybinka-Grodzisk”, w którym pielęgnuję kulturę, tradycje, zwyczaje i obrzędy ludowe.

Stanisław
Kułakowski